

Філософія

УДК 1(091):316.77

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18837489>**Становлення теорії комунікативної дії Юргена Габермаса****Костинюк Олександр Юрійович,**

Аспірант кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна, <https://orcid.org/0009-0003-4880-8076>

Прийнято: 09.02.2026 | Опубліковано: 27.02.2026

Анотація. Мета дослідження полягає в історико-філософській реконструкції еволюції критичної теорії від песимізму щодо «індустрії культури» (М. Горкгаймер, Т. Адорно) до комунікативного оптимізму (Ю. Габермас). Аналізуються трансформація публічної сфери та потенціал емансипації в умовах «лінгвістичного повороту».

Методологія історико-філософської реконструкції має комплексний характер. Вона поєднує діалектику та герменевтику праць Ю. Габермаса, зокрема «Структурних перетворень публічної сфери». Порівняльно-історичний метод зіставляє західний досвід осмислення громадянського суспільства та рефлексії пострадянської трансформації (І. Гальєра). Емпіричну верифікацію проведено на прикладах монументального мистецтва та наукових фондів, на підставі аналізу Л. Бачинської та розвідки Д. Келлнера.

Результати. Еволюція комунікативної теорії Ю. Габермаса є зсувом парадигми від суб'єктно-центрованого розуму до інтерсуб'єктивності. На відміну від Т. Адорно, Ю. Габермас вбачає у мові ідеал порозуміння. Категорії

«Системи» і «Життєсвіту» діагностують патологію модерну: колонізацію життєсвіту імперативами грошей і влади, що деформує комунікацію.

Порушення претензій мовленнєвих актів веде до спотвореної комунікації. За Л. Бачинською, радянські мозаїки 1960–1980-х слугували ідеологічним монологом компартійної влади. Натомість сучасні бібліотеки та муралізм інтерпретуються як спроби відновлення інфраструктури раціонально-критичної дискусії.

«Рефеодалізація» публічної сфери виявляється у зміні домінування на споживче. Спираючись на Н. Романенкову та А. Братусь, виявлено напругу між системною інтеграцією (арт-ринок) та автономією мистецтва, що зберігає ризики підпорядкування ринковій логіці.

Висновки. *Габермасова комунікативна парадигма долає песимізм першого покоління Франкфуртської школи. Життєсвіт залишається ресурсом опору колонізації життєсвіту, а пошук консенсусу є альтернативою інструментальній раціональності. Майбутнє проекту Модерну залежить від здатності інституцій забезпечити вільне публічне використання розуму.*

Ключові слова: *Юрген Габермас, Франкфуртська школа, теорія комунікативної дії, комунікація, лінгвістичний поворот, системна колонізація, інтерсуб'єктивність, валідність дискурсу, інструментальна раціональність.*

The Formation of Jurgen Habermas's Theory of Communicative Action

Oleksandr Kostyniuk,

PhD Student, Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies,
Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0003-4880-8076>)

Abstract. *The purpose of the study is to provide a historical-philosophical reconstruction of the evolution of critical theory from pessimism regarding the "culture industry" (M. Horkheimer, T. Adorno) to communicative optimism (J. Habermas). The article analyzes the transformation of the public sphere and the potential for emancipation in the context of the "linguistic turn."*

The methodology of historical-philosophical reconstruction is of a complex nature. It combines the dialectical approach and hermeneutics of J. Habermas's works, particularly *The Structural Transformation of the Public Sphere*. The comparative-historical method is used to juxtapose the Western experience of conceptualizing civil society formation with the reflection of post-Soviet transformations (I. Galiera). Empirical verification of the evolution of critical theory is conducted based on monumental art and scientific collections, drawing on the analysis of L. Bachynska and the research of D. Kellner.

Results. *J. Habermas's communicative theory evolution represents a paradigm shift from subject-centered reason to intersubjectivity. Unlike T. Adorno, J. Habermas views language as embodying the ideal of mutual understanding. The categories of "System" and "Lifeworld" are used to diagnose the pathology of modernity as the colonization of the lifeworld by the imperatives of money and power, which distorts communication.*

The violation of the validity claims of speech acts leads to distorted communication. According to L. Bachynska, Soviet mosaics of the 1960s–1980s served as an ideological monologue of the Communist Party's power. In contrast, contemporary libraries and muralism are interpreted as attempts to restore the infrastructure of rational-critical discussion.

The "refeudalization" of the public sphere is manifested in the shift towards consumerist domination. Drawing on N. Romanenkova and A. Bratus, a tension was revealed between system integration (the art market) and the autonomy of art, which maintains the risks of subordination to market logic.

Conclusions. *Habermas's communicative paradigm overcomes the pessimism of the first generation of the Frankfurt School. The lifeworld remains a resource for resistance against the colonization of the lifeworld, while the search for consensus serves as an alternative to instrumental rationality. The future of the Project of Modernity depends on the capacity of institutions to ensure the free public use of reason.*

Keywords: *Jürgen Habermas, Frankfurt School, theory of communicative action, communication, linguistic turn, colonization of the lifeworld, intersubjectivity, validity of discourse, instrumental rationality.*

Постановка проблеми. Сучасний філософський дискурс, зосереджений на проблематиці соціальної комунікації та легітимації суспільних інститутів, неминуче повертається до фундаментальної теоретичної спадщини Франкфуртської школи, еволюція якої становить складну інтелектуальну траєкторію від радикального песимізму першого покоління до нормативного оптимізму Юргена Габермаса. Дослідження філософської динаміки цього напрямку розвитку критичної теорії вимагає детального, скрупульозного розгляду концептуального переходу від тотальної критики «індустрії культури», що була характерною для ранніх теоретиків, до обґрунтування теорії комунікативної дії, яка пропонує нові методологічні інструменти для діагностики патологій модерного соціуму. Цей парадигмальний зсув, що аж ніяк не вписується у просту лінійну схему раціональності й вертикальну техніку мислення, а постає як глибока діалектична суперечка поколінь, у якій саме поняття публічності зазнає кардинальної ревізії, перетворюючись із об'єкта критики на нормативний ідеал. У центрі нашої уваги перебуває онтологічний розлам, розбіжність й напруження між пізнім песимізмом М. Горкгаймера й Т. Адорно щодо емансипативних можливостей масової комунікації та амбітною спробою раннього Ю. Габермаса реабілітувати

просвітницький потенціал публічної сфери. Для Т. Адорно феномен «індустрії культури» поставав безальтернативним механізмом тотальної маніпуляції, що систематично нівелює здатність індивіда до критичної рефлексії, перетворюючи суб'єкта на пасивного реципієнта ідеологічного продукту, тоді як Ю. Габермас, не заперечуючи маніпулятивного потенціалу медіа, вбачає в історії їхнього становлення амбівалентну природу, трактуючи масову комунікацію не лише як інструмент панування, але і як історичний залишок буржуазної емансипації та простір кристалізації критичного розуму.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю осмислення сучасних процесів, які Ю. Габермас окреслює категорією «рефеодалізація» публічної сфери, коли медіа та великий бізнес знову трансформують публічність у простір демонстративного споживання та політичного спектаклю, нагадуючи феодальний двір, де соціум виступає глядачем, а не учасником. Цей процес знаходить різьме віддзеркалення у візуальній урбаністичній естетиці пострадянських міст, де корпоративні логотипи замінюють ідеологічні гасла минулого, формуючи нову, споживчу ідентичність, проте, на відміну від Т. Адорно, для Ю. Габермаса ця комерціалізація є деградацією ідеалу, а не онтологічною сутністю медіа, що залишає простір для надії на відновлення «публічного використання розуму». Окреслена проблематика набуває особливої значущості в контексті кризи класичної філософії свідомості, яка, будучи вкоріненою в принципі суб'єктивності, виявилася неспроможною пояснити механізми соціальної інтеграції без примусу, що зумовлює необхідність переходу до парадигми інтерсуб'єктивності, де фокус зміщується на взаємодію індивідів у просторі, конституйованому мовою.

Відтак, ключове дослідницьке питання полягає у наступному: яким чином розгляд еволюції критичної теорії дозволяє виробити дієвий

інструментарій для аналізу спротиву колонізації життєсвіту в умовах сучасної рефеодалізації публічного простору?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глибокий аналіз теоретичного корпусу, присвяченого проблематиці трансформації публічної сфери та комунікативної дії, дозволяє виявити багатогранність підходів до інтерпретації спадщини Франкфуртської школи та її сучасної рецепції. Фундаментальні аспекти розмежування ранньої критичної теорії та Габермасового проєкту ґрунтовно розглянуто у працях Д. Келлнера, який слушно зауважує, що попри певну ідеалізацію буржуазного минулого, книга Ю. Габермаса «Структурні перетворення публічної сфери» (1962) дала потужний імпульс до дискусій про демократизацію, надихаючи соціальні рухи на пошук нових форм комунікації та боротьбу проти пригнічення [1]. У контексті дослідження посттоталітарних трансформацій вагомим є внесок І. Гальєри, яка, аналізуючи процеси в Східній Європі, вказує на резонанс між концепцією «антиполітики» дисидентів, таких як Д. Конрад чи В. Гавел, та Габермасовим ідеалом громадянського суспільства, відокремленого від держави, що інтерпретується як спроба відродити «життя в правді» як форму комунікативної етики. І. Гальєра також акцентує увагу на феномені «другого суспільства», де неформальні мережі довіри та солідарності функціонували як прихована форма громадянського опору, створюючи «контр-публіки» в умовах тоталітарного контролю, що корелює з критикою раннього Ю. Габермаса з боку О. Негта та О. Ключе щодо ігнорування плебейської публічності [2].

Емпірична верифікація теоретичних положень щодо візуалізації ідеології подана у мистецтвознавчих розвідках Л. Бачинської, яка на прикладі радянських мозаїк 1960–1980-х років демонструє втілення Адорнового застереження щодо перетворення мистецтва на інструмент державного тиску, де домінування символіки не передбачало діалогу, водночас протиставляючи цьому сучасний український муралізм як спробу децентралізації національної

культури [3]. Філософсько-методологічні аспекти переходу від суб'єкт-центрованого розуму до комунікативної раціональності детально опрацьовані М. Туром, який підкреслює, що Ю. Габермас оцінює проєкт Модерну як незавершений, а лінгвістичний поворот розглядає не як зміну термінології, а як засіб подолання самотності розуму через інтерсуб'єктивність [4]. У правовій та соціологічній площині Б. Мелкевік аналізує Габермасову дихотомію системи та життєсвіту, показуючи, як право може функціонувати і як інститут, що потребує моральної легітимації, і як технічний медіум управління, байдужий до моралі [5]. Важливий внесок у розуміння автономії естетичної сфери зробив Дж. Буше, аналізуючи, як Ю. Габермас синтезував ідеї Г. Маркузе, Т. Адорно й В. Беньяміна для захисту автентичного мистецтва, яке трансформує культурну інтерпретацію людських потреб і сприяє дозріванню суб'єктивності [6]. Специфіку інституційної інтеграції мистецтва через музеї та виставки, а також проблематику графічного мистецтва у пострадянський період розкрито у працях Т. Флемінга, Н. Романенкової та А. Братусь, які демонструють роль професійних мереж та міжнародних бієнале у легітимації художніх практик [7; 8]. Практичні аспекти втілення комунікативної інфраструктури розглядає К. Дмитренко, звертаючись до універсальних вимог валідності та ролі публічних бібліотек як майданчиків активного громадянства [9]. Таким чином, аналіз наукової літератури засвідчує наявність широкого спектра підходів до вивчення теми, однак потребує подальшої систематизації саме у ключі діалектики системи та життєсвіту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри ґрунтовність існуючих розвідок, у сучасному науковому дискурсі зберігається низка суттєвих лакун, що стосуються прикладної інтерпретації теорії комунікативної дії в умовах посттранзитивних суспільств. Зокрема, недостатньо розробленим залишається аспекти проблеми специфіки механізму «внутрішньої колонізації» життєсвіту в країнах, де перехід до

ринкових відносин відбувався одночасно з формуванням демократичних інститутів, що створює унікальну конфігурацію взаємодії між «системою» та «життєсвітом». Більшість досліджень фокусуються або на західному контексті розвиненого капіталізму, або на історичній ретроспективі радянського тоталітаризму, залишаючи поза увагою складну динаміку сучасного «неоліберального комунітаризму», де риторика громадянської участі часто кооптується для легітимації владних рішень, імітуючи публічний діалог. Як зазначає Ю. Габермас, колонізація життєсвіту проявляється у підпорядкуванні символічної репродукції економічним логікам, проте конкретні механізми цього процесу в сфері сучасної культурної політики України, зокрема у функціонуванні інституцій пам'яті та публічних просторів (бібліотек, музеїв, галерей), потребують детальнішого емпіричного аналізу через призму категорій «істинності», «щирості» та «легітимності».

Особливої уваги дослідників заслуговує амбівалентність сучасних мистецьких практик, які (що помітно на прикладі міжнародних бієнале графічного мистецтва) діють у двох вимірах: як платформи культурного обміну, що належать до життєсвіту, та як інструменти глобального арт-ринку, що виступають елементами системи. Така двоїстість суттєво трансформує самі умови художньої комунікації. До того ж, досі не вирішено, наскільки ефективно Габермасова концепція універсальної прагматики може інтерпретувати феномени спотвореної комунікації в епоху цифрових медіа, коли замість дискурсивної аргументації домінує візуальна естетика й корпоративні логотипи, підміняючи громадянську ідентичність споживчою. Нарешті, потребує перегляду положення про автономію естетичної сфери: важливо зрозуміти, чи спроможне нині автентичне мистецтвотрансформувати мотиваційні структури індивідів та підтримувати моральну автономію в обставинах, коли культура дедалі більше поглинається процесами системної інтеграції. Відтак, наше історико-

філософське дослідження покликане заповнити ці теоретичні та емпіричні прогалини, застосовуючи методику розрізнення комунікативної й стратегічної дії для історико-філософського аналізу конкретних соціокультурних трансформацій, показуючи, як ідеал «публічного використання розуму» може бути актуалізований в умовах системного тиску.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті слугує здійснення комплексної історико-філософської реконструкції еволюції критичної теорії Франкфуртської школи соціальної філософії від песимістичної діагностики культурної індустрії до обґрунтування теорії комунікативної дії Ю. Габермасом, з метою виявлення евристичного потенціалу його концепцій для історико-філософського аналізу критичної теорії у контексті сучасних соціокультурних процесів. Відповідно до поставленої мети, дослідження передбачає розв'язання низки конкретних завдань. Передусім, варто детально розглянути концептуальну зміну, що відбулася при переході від парадигми «філософії свідомості» до парадигми «інтерсуб'єктивності» в контексті «лінгвістичного повороту». Такий аналіз допоможе з'ясувати, яким саме чином Ю. Габермас зумів вийти з методологічного глухого кута, в якому опинилися М. Горкгаймер та Т. Адорно, котрі трактували розвиток філософії Просвітництва як фатальне розгортання інструментального розуму. Наступним кроком є розкриття природи соціологічного дуалізму «Система – Життєсвіт» та специфіки механізмів «колонізації життєсвіту», що дозволить наочно продемонструвати руйнівний вплив імперативів грошей і влади на процеси автентичної соціальної інтеграції та культурного відтворення.

По-третє, важливим завданням слугує емпірична верифікація теоретичних моделей Ю. Габермаса на емпіричному матеріалі функціонування культурних інституцій (бібліотек, музеїв, мистецьких бієнале), щоб визначити, наскільки ці простори здатні зберігати статус майданчиків комунікативної

раціональності, де переконання досягається через «кращий аргумент», а не через системний примус чи маніпуляцію. По-четверте, ми прагнемо дослідити роль естетичної сфери та поняття «автентичності» у комунікативній теорії дії Ю. Габермаса, аналізуючи, як мистецтво може виступати засобом емансипації та формування моральної автономії суб'єкта в умовах домінування масової культури. Зрештою, запропонована стаття має на меті обґрунтувати актуальність Габермасового ідеалу незавершеного проєкту філософського дискурсу Модерну як нормативного орієнтиру для сучасного громадянського суспільства, що протистоїть рефеодалізації публічної сфери та прагне до відновлення умов для вільної, раціонально-критичної дискусії. Цей комплексний історико-філософський аналіз покликаний допомогти глибше зрозуміти природу сучасних соціальних патологій та окреслити можливі шляхи їх подолання через розвиток комунікативної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історико-філософське дослідження еволюції критичної теорії Франкфуртської школи соціальної філософії вимагає детального розгляду концептуального переходу від тотальної критики «індустрії культури», характерної для ранніх теоретиків, до комунікативного оптимізму Ю. Габермаса. Цей зсув філософсько-світоглядної парадигми не є простим лінійним поступальним розвитком, а радше складною діалектичною суперечкою поколінь, де поняття публічності зазнає фундаментальної ревізії. Аналізуючи цей процес, ми спираємося на фундаментальні праці, представлені у дослідженні І. Гальєри та теоретичних розвідках Д. Келлнера, а також залучаємо емпіричні дані з мистецтвознавчого аналізу Л. Бачинської.

У центрі нашої уваги перебуває розбіжність між пізнім песимізмом М. Горкгаймера та Т. Адорно щодо можливостей масової комунікації та спробою раннього Ю. Габермаса реабілітувати просвітницький потенціал публічної сфери. Для Т. Адорно феномен «індустрії культури» поставав механізмом

тотальної маніпуляції, що нівелює здатність індивіда до критичної рефлексії, перетворюючи суб'єкта на пасивного споживача ідеологічного продукту. Проте, на нашу думку, позиція Ю. Габермаса, викладена у його програмній праці «Структурні перетворення публічної сфери» (1962), пропонує більш нюансований підхід. Ю. Габермас, не заперечуючи маніпулятивного потенціалу медіа, вбачає в історії їх становлення амбівалентну природу: масова комунікація постає не лише інструментом панування, але й історичним залишком буржуазної емансипації, простором, де колись кристалізувався критичний розум [1, с. 11].

Це теоретичне напруження знаходить несподіване, але влучне віддзеркалення у практиках монументального мистецтва, проаналізованих Л. Бачинською. Розглядаючи радянські мозаїки 1960–1980-х років, ми бачимо втілення Адорнового застереження: стіна стає інструментом державно-ідеологічного тиску, а мистецтво – пропагандою, де домінування червоного кольору та радянської символіки слугувало імперативом, який не передбачав діалогу [3, с. 41]. Однак, Ю. Габермас, здійснюючи археологію публічної сфери, знаходить у минулому нормативний ідеал – простір, де сила аргументу важила більше за статус промовця. Цей ідеал раціонально-критичної дискусії, народжений у кав'ярнях та на шпальтах перших газет, стає тим еталоном, за яким філософ оцінює сучасний стан суспільства. Цікаво простежити, як у пострадянському контексті, описаному І. Гальєрою, концепція «антиполітики», яку сповідували дисиденти на кшталт Д. Конрада чи В. Гавела, резонує з Габермасовим ідеалом громадянського суспільства, відокремленого від держави [2, с. 41]. Це було своєрідне намагання відродити «життя в правді» як форму комунікативної етики проти системної колонізації життєвого світу.

Ю. Габермас вводить категорію «рефеодалізації» публічної сфери для опису процесу, коли медіа та великий бізнес знову перетворюють публічність

на простір демонстративного споживання та політичного спектаклю, подібно до феодального двору, де народ є глядачем, а не учасником. Цей процес разюче нагадує сучасні тенденції, де «візуальна урбаністична естетика міст на кшталт Бухареста чи Будапешта» наповнюється корпоративними логотипами, що замінили ідеологічні гасла минулого, формуючи нову, тепер вже споживчу ідентичність [2, с. 95]. Однак, на відміну від Т. Адорно, для Ю. Габермаса ця комерціалізація є деградацією ідеалу, а не онтологічною сутністю медіа. Це залишає простір для надії та можливість відновлення «публічного використання розуму» як альтернативи інструментальній раціональності. Д. Келлнер слушно зауважує, що попри певну ідеалізацію буржуазного минулого, монографія Ю. Габермаса дала потужний імпульс до дискусій про демократизацію, надихаючи соціальні рухи на пошук нових форм комунікації, як-от рухи «Оссуру» або «Black Lives Matter», що використовують цифрові медіа для боротьби проти пригнічення [1, с. 13-18].

Водночас, не можна ігнорувати критику раннього підходу Габермаса, зокрема з боку О. Негта та О. Ключе, які вказували на ігнорування ним плебейської або пролетарської публічності. Ідеалізація ліберальної моделі призвела до виключення з аналізу тих груп, які не володіли власністю чи освітою, але чия боротьба формувала альтернативні простори дискурсу. Це перегукується з аналізом І. Гальєри щодо «другого суспільства» в країнах Східної Європи, де неформальні мережі довіри та солідарності функціонували як прихована форма громадянського опору, створюючи «контр-публіки» в умовах тоталітарного контролю [2, с. 42-45]. Більше того, сучасний муралізм в Україні, що виник як реакція на соціально-політичні потрясіння 2010-х років, можна розглядати як спробу децентралізації культури та створення нових просторових маркерів, що відповідають запитам суспільства на діалог, відмінний від радянського монологу [3, с. 41].

Аналізуючи інтелектуальну траєкторію Ю. Габермаса, ми стикаємося з фундаментальною проблемою, що свого часу стала каменем спотикання для першого покоління Франкфуртської школи соціальної філософії. Йдеться про кризу класичної філософії як традиційної метафізики, що була глибоко вкорінена в принципі суб'єктивності, і саме цей глухий кут змусив німецького мислителя шукати нові шляхи. У спадщині «батьків» критичної теорії, зокрема М. Горкгаймера та Т. Адорно, панував песимізм: вони інтерпретували соціальну історію як фатальне розгортання «інструментального розуму», що, зрештою, призвело до тоталітарних порядків та «уречевлення душ». Здавалося б, виходу немає. Нововропейське Просвітництво, яке мало б звільнити людину, обернулося мітом, а розум, замість інструменту емансипації, став знаряддям домінування та технічного контролю над природою і соціумом. Втім, Ю. Габермас рішуче відмовляється приймати цей вирок як остаточний. Він, як слушно зауважує М. Тур, оцінює проєкт Модерну як незавершений, а не як хибний за своєю суттю [4, с. 38-39].

Ми бачимо, як німецький філософ спробував розірвати хибне коло філософії свідомості, де самодостатній, монологічний суб'єкт протистоїть об'єктному світу, намагаючись підкорити його своїй волі. Ця філософсько-світоглядна парадигма, що домінувала від Р. Декарта до І. Канта, виявилася неспроможною пояснити механізми соціальної інтеграції без вдавання до примусу. Ю. Габермас зрозумів: поки ми мислимо категоріями «суб'єкт–об'єкт», ми приречені на самотність розуму, що втратив свою цілісність та нормативну силу [10, с. 38]. Потрібна була радикальна зміна оптики. Зрештою, це привело до заміни суб'єктно-центрованого розуму на концепцію інтерсуб'єктивності, де фокус уваги зміщується на взаємодію між індивідами. Вихід було знайдено не в поглибленні рефлексії одинокого «Я», а в комунікації, в просторі «Ми», що конститується мовою. Це, безперечно, стало тим

Архімедовим пунктом, який дозволив перезавантажити критичну теорію, уникнувши пастки тотального песимізму Т. Адорно.

Цей перехід, який зазвичай називають «лінгвістичним поворотом», не був простою зміною філософської термінології; це була глибока методологічна реформація. Як зауважує Я. С. Гнатюк, аналізуючи цю трансформацію в історико-філософській перспективі, Ю. Габермас фактично реабілітує кантівську етику в просторі мови: він трактує «комунікацію задля комунікації» не як порожню форму, а як реалізацію моральної дії, де орієнтація на «Іншого» як на мету стає умовою існування самого індивіда [11]. Ю. Габермас постулював тезу про паралелізм лінгвістичних та соціальних процесів, стверджуючи, що мова є не просто інструментом опису реальності, а саме тим медіумом, у якому відбувається соціалізація та досягнення порозуміння [10, с. 39]. Тут ми спостерігаємо цікаву інтеграцію ідей аналітичної філософії (зокрема, теорії мовленнєвих актів) у континентальну соціальну теорію. Дослідники звертають увагу на те, що найбільш значущою інновацією Ю. Габермаса стала спроба виявити універсальні передумови будь-якої успішної комунікації. Як зазначає у своїй розвідці К. Дмитренко, Ю. Габермас розробляє поняття комунікативної раціональності, яка базується на чотирьох фундаментальних вимогах валідності, що не залежать від контексту і присутні в кожному акті мовлення, де мовець щиро прагне бути зрозумілим [9, с. 28].

Мова ведеться про розгалужену, часто неявну побудову нашого щоденного спілкування. У процесі комунікації ми опосередковано висуваємо певні претензії: на зрозумілість (що висловлювання логічно пов'язане з контекстом), на істину (що зміст відповідає дійсним фактам), на правильність (що мовленнєвий акт є правомірним у конкретному нормативному полі) та на правдивість або щирість наших прагнень. Ця позиція є визначальною для розвитку соціальної теорії. Якщо С. Тулмін стверджував, що критерії аргументації завжди залежать від певної дисципліни чи соціального інституту,

то німецький філософ доводить універсалізм цих вимог. Якщо ці умови порушуються – наприклад, коли політик говорить нещиро або вчений оперує неперевіреними фактами, – комунікація стає спотвореною. Втім, як слушно зауважують критики, зокрема Г. Шнедельбах, спроба прив'язати «раціональність» виключно до нормативних зразків мовлення може виглядати дещо ідеалістично, особливо враховуючи реалії «зіткнення культур» у пізньому капіталізмі [1, с. 28, 30, 37]. Проте для Ю. Габермаса ця універсальна прагматика стає нормативним якорем: людській мові внутрішньо притаманне прагнення до порозуміння як її кінцевої мети, або, як він каже, «телосу» [10, с. 40].

На перетині цих міркувань виникає ключове розмежування двох типів соціальної дії, яке структурує всю пізню теорію Ю. Габермаса: дії комунікативної та дії стратегічної (або інструментальної). Тут філософська еволюція переходить у площину соціологічного діагнозу сучасності. Інструментальна раціональність й інструментальний розум, про які так багато писали ранні представники Франкфуртської школи соціальної філософії, нікуди не зникли; вона просто локалізувалася в специфічних підсистемах суспільства. Ю. Габермас демонструє, що існують сфери, де соціальна дія орієнтована не на порозуміння, а виключно на успіх та ефективність. Б. Мелкевік детально проаналізував цю дихотомію через призму права та соціальних систем [5, с. 36].

За Ю. Габермасом, сучасний світ розколотий на «життєсвіт» (Lebenswelt) – сферу культури, традицій та особистої взаємодії, де панує комунікативна дія, та «систему», яка керується безособовими медіумами, такими як гроші та влада [5, с. 37]. У суспільстві як соціальній системі мова як засіб досягнення консенсусу втрачає свою первинну функцію. Її замінюють різноманітні соціальні коди: прибутково/збитково, законно/незаконно, наказую/підкоряюсь. Індивіди тут діють стратегічно, використовуючи інших людей як засоби для

досягнення власних цілей, що нагадує суб'єкт-об'єктну модель старого цілепокладаючого раціоналізму. Як підкреслює М. Тур, у стратегічній дії успіх досягається через маніпуляцію або вплив, тоді як у комунікативній дії учасники координують свої плани через аргументацію та згоду [4, с. 40, 42].

Драматизм соціальної ситуації, за діагнозом Ю. Габермаса, полягає у колонізації життєсвіту системою, коли імперативи грошей і влади вдираються у сфери, що мають регулюватися виключно порозумінням (сім'я, освіта, публічні дискусії). Право тут відіграє подвійну роль: з одного боку, як інститут, воно має коріння у життєвіті та потребує моральної легітимації через дискурс; з іншого боку, як «медіум» чи засіб, воно функціонує як технічний інструмент управління, байдужий до моралі, просто стабілізуючи економічні та адміністративні процеси. Б. Мелкевік зазначає, що право як засіб «позбавляється проблеми легітимації» у глибокому сенсі, покладаючись лише на формальну процедуру [5, с. 38-41]. Саме тому філософська еволюція критичної теорії Ю. Габермаса – від песимізму до комунікативної надії – є спробою захистити крихкий простір життєсвіту від тотального наступу системної, «інженерної» логіки, пропонуючи натомість етику дискурсу як єдиний можливий шлях для солідарності в розколотому соціальному світі.

Таким чином, ми бачимо, що еволюція критичної теорії Франкфуртської школи соціальної філософії в інтерпретації Ю. Габермаса рухається від діагностики безнадійної відчуженості до пошуку нормативних підвалин порозуміння. Якщо для Т. Адорно Західноєвропейське Просвітництво перетворилося на міт інструментального розуму, то для Ю. Габермаса проект філософського дискурсу Модерну залишається незавершеним, вимагаючи постійної ревізії комунікативних практик для захисту життєвого світу спільноти і суспільства від системної експансії. Сучасні форми «неоліберального комунітаризму», які критикує І. Гальєра, демонструють, як риторика участі може бути кооптована для легітимації влади, що змушує нас

знову і знову повертатися до габермасівського розрізнення між справжньою комунікацією та маніпулятивним консенсусом [2, с. 160-161, 285]. Цей діалектичний напружений зв'язок між нормативним ідеалом та суровою реальністю медіатизованого суспільства залишається центральним нервом сучасної соціальної філософії.

Теорія комунікативної дії Ю. Габермаса, оприлюднена в 1981 році, є, либонь, однією з найбільш амбіційних спроб філософсько-соціологічної переінтерпретації модерного західного суспільства. Цей масштабний двоаспектний проєкт пропонує розгляд комунікативної раціональності через призму мовної системи й мовленєвих дій у поєднанні з комунікаційними соціальними процесами, відмовляючись від суб'єктивістських та індивідуалістичних засад, що характеризували попередню Франкфуртську соціально-філософську традицію. Центральною подією цієї теорії стала артикуляція того, що Ю. Габермас називає соціологічним дуалізмом – розрізнення між Системою й Життєсвітом, яке й визначає соціальну діагностику патологій сучасності [12, с.3-4]

Розрізняють чотири виміри аргументативної комунікації: істинність (правдивість фактичних тверджень), щирість (автентичність суб'єктивних виразів), зрозумілість (граматично синтаксична й семантична коректність) та легітимність (нормативна обґрунтованість). Аргументативний комунікативний дискурс, у якому ці претензії тематизуються й випробовуються, постає як спосіб досягнення раціонального результату. Публічні бібліотеки України, наприклад, традиційно розглядалися як інституції, що підтримують комунікативну інфраструктуру громадянського суспільства через організацію зустрічей, обговорень і культурних заходів. Ба більше, українські дослідники наголошують, що бібліотеки є майданчиками для формування громадської думки й активного громадянства. Особливо знаменним є приклад фінського уряду, який визнав роль бібліотек у національному плані розвитку для

досягнення Цілей збалансованого розвитку ООН до 2030 року, визначивши публічні бібліотеки як промоутерів активного громадянства, культурного різноманіття та демократії [14, с.2-3].

Ю. Габермас наголошував, що сучасні суспільства необхідно концептуалізувати «одночасно як системи та життєвіти». Системний рівень соціальної організації характеризується функціональною диференціацією та координацією дій через безособові медіуми, такі як гроші і влада [15]. У сфері мистецтва системна інтеграція втілюється в інституційних структурах – музеях, галереях, мистецьких навчальних закладах, спілках художників – які забезпечують формалізоване визнання художніх практик та їхню легітимацію у публічному просторі. Дослідження Т. Флемінга демонструє, що розрізнення між життєвітом і системою дозволяє аналізувати «як взаємодія перетворюється на рівні суспільства у систему і життєвіт», що особливо релевантно для розуміння трансформацій київської графічної школи у пострадянський період [7, с.3-4].

Критичний потенціал теорії дії Ю. Габермаса розкривається через концепцію колонізації життєвіту, згідно з якою «підсистеми економіки та держави... проникають дедалі глибше в символічну репродукцію життєвіту». У сфері мистецтва це призводить до підпорядкуванні творчості ринковій або бюрократичній логіці, що руйнує автентичні форми естетичної комунікації [1, с. 1–2]. Життєвіт при цьому виступає лінгвістично організованим запасом інтерпретаційних патернів, що репродукується винятково через комунікативну дію, орієнтовану на досягнення консенсусу, на протиположність інструментальній раціональності [1, с. 3–4].

Розуміння культурної модерності базується на диференціації автономних сфер цінностей: істини (наука), правильності (мораль) та щирості (мистецтво), кожна з яких формує власні критерії раціональності [8]. Естетична сфера спирається на валідність автентичного вираження. Як зазначає Дж. Буше, Ю.

Габермас захищає здатність автономного мистецтва «розкривати замовчувані людські потреби», що трансформує мотиваційні структури особистості та сприяє її моральній автономії [6, с. 1, 3].

Важливою для аналізу мистецьких інституцій є концепція публічної сфери як «арени критичного розумування», що базується на рівності та рефлексивності. Тут відносини між критиком та аудиторією визначаються «комунікативною взаємністю», де експертність залежить від визнання аргументів публікою [1, с. 11–13]. Дослідження Київської школи екслібрису ілюструє ці процеси: Н. Романенкова та А. Братусь підкреслюють, що «віртуозний рівень виконання» та виставкова діяльність (зокрема «Інтерпринт») стали інструментами міжнародної комунікації та легітимації української графіки [8, с. 23–25]. Водночас історія Люблянського бієнале демонструє амбівалентність системної соц взаємодії: перехід до ринкових відносин призвів до того, що капіталістичні логіки почали трансформувати умови художньої комунікації на рівні міжнародної культурної політики [12, с. 210].

Дослідження естетичної раціональності народних експресивних мистецтв підтверджує, що «автентичність претензій, притаманних мистецьким формам, сприяла колективній рефлексивності» та розширювала «значуще залучення учасників до їхніх життєсвітів». Специфічна «нелінгвістична дискурсивність цих неінституційних художніх форм виявляється їхньою звільнювальною силою», що підкреслює багатовимірність комунікативної раціональності, яка не обмежується вербальною аргументацією [16, с.294].

Концептуальний перехід від песимізму ранньої Франкфуртської школи до комунікативної теорії Ю. Габермаса змінює парадигму соціальної критики: поділ на «систему» та «життєсвіт» відкриває можливості для опору рефеодалізації публічної сфери. Ця модель дозволяє пояснити сучасний стан

графічного мистецтва, яке, за спостереженням Т. Флемінга та Л. Бачинської, балансує між естетичною автономією та системними імперативами, стверджуючи актуальність незавершеного проєкту Модерну.

Висновки. В історико-філософському дослідженні раціонально реконструйовано трансформацію критичної теорії Франкфуртської школи від негативної діалектики Т. Адорно до комунікативної парадигми Ю. Габермаса. Цей концептуальний зсув зумовлений кризою філософії свідомості та пошуком нових нормативних основ соціальної критики. Обґрунтовано, що перехід від песимізму М. Горкгаймера і Т. Адорно, які розглядали масову комунікацію як інструмент маніпуляції «індустрії культури», до оптимізму Ю. Габермаса став можливим завдяки «лінгвістичному повороту», що замінив суб'єкт-об'єктну модель на парадигму інтерсуб'єктивного порозуміння.

Новим філософським концептом Ю. Габермаса слугує теорія комунікативної дії, де суб'єктоцентризований розум постає процедурним механізмом досягнення соціального консенсусу. Розрізнення «системи» (керованої медіумами грошей і влади) та «життєсвіту» (відтворюваного через соціальну комунікацію) вважається продуктивним інструментом діагностики суспільства. Емпірично підтверджено феномен «колонізації життєсвіту»: процеси комерціалізації публічного простору та бюрократизації культури демонструють витіснення комунікативної раціональності стратегічною.

Валідність концепції публічної сфери проілюстровано на прикладі трансформації соціокультурних інституцій. Сучасні бібліотеки еволюціонують від пасивних сховищ до центрів комунікації та демократичної інфраструктури. Досвід Фінляндії (імплементация Цілей збалансованого розвитку ООН) та України засвідчує, що бібліотечні простори стають майданчиками громадського діалогу, протидіючи соціальній атомізації. У сфері монументального мистецтва перехід від ідеологічного монологу до поліфонії муралізму також відображає запит на децентралізацію та відкриту дискусію.

Попри критику за утопізм, Габермасова модель ідеальної мовленнєвої ситуації залишається потужним нормативним ідеалом для аналізу процесів «рефеодалізації» публічної сфери. Окреслені перспективи подальших розвідок стосуються впливу цифрових медіа. Проєкт Модерну лишається незавершеним, а його реалізація залежить від захисту комунікативного розуму від експансії інструментальної логіки, що актуалізує вивчення механізмів солідарності.

Список використаних джерел

1. Kellner D. Habermas and the mutations of the public sphere. *Philosophy & Social Criticism*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1177/01914537231223845> (дата звернення: 09.12.2025).
2. Galliera I. A. Reclaiming public life, building public spheres: contemporary art, exhibitions and institutions in post-1989 Europe. *Welcome to D-Scholarship@Pitt* URL: https://d-scholarship.pitt.edu/18247/4/GALLIERA_IZABEL_ANCA_PhD_dissertation_final_version_20130423_1031.pdf (дата звернення: 09.12.2025).
3. Bachinska L. Synthesis of arts in the ukrainian architecture of the 1960-1980s AND 2010s: Common features and differences. *World science*. 2018. Vol. 2, no. 7(35). P. 38–45. URL: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/12072018/6010 (дата звернення: 09.12.2025).
4. Tur M. Kontseptualni metamorfozy idei Prosvitnytstva v suchasni sotsialni filosofii. *Filosofska dumka*. 2018. No. 3. P. 37–47.
5. Мелкевік Б. Перетворення права: погляд з позиції комунікативної теорії. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2020. Т. 4, № 47. С. 35–46. URL: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.47.218956> (дата звернення: 09.12.2025)

6. Boucher G. The politics of aesthetic affect – a reconstruction of Habermas’ art theory. *Uberty*. URL: https://uberty.org/wp-content/uploads/2015/07/parrhesia13_boucher.pdf (дата звернення: 09.12.2025).
7. Fleming T. Habermas on Civil Society, Lifeworld and System: Unearthing the Social in Transformation Theory. *MURAL - Maynooth University Research Archive*. URL: <https://mural.maynoothuniversity.ie/id/eprint/1058/1/HabermasTFleming.pdf> (дата звернення: 09.12.2025).
8. Romanenkova J., Bratus I., Araya Berrios N. Bookplate in the context of Ukrainian printmaking at the turn of the XX and XXI centuries: Typological aspect. *Journal of graphic engineering and design*. 2023. Vol. 14, no. 2. P. 23–29. URL: <https://doi.org/10.24867/jged-2023-2-023> (дата звернення: 09.12.2025).
9. Дмитренко К. С. Комунікативна раціональність і контекстуальність аргументації. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/368/366> (дата звернення: 08.12.2025).
10. Habermas and Aesthetics: The First Phase. *Wiley-Blackwell*. URL: https://www.blackwellpublishing.com/content/bpl_images/content_store/sample_chapter/074561597X/001.pdf (дата звернення: 08.12.2025).
11. Гнатюк Я. С. Теорія комунікації в історико-філософській перспективі. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 154 (№ 10). С. 164–168. URL:
12. Jütten T. The Colonization Thesis: Habermas on Reification. *International Journal of Philosophical Studies*. 2011. Vol. 19, no. 5. P. 701–727. URL: <https://doi.org/10.1080/09672559.2011.629672> (дата звернення: 03.12.2025).
13. Grafenauer P., Tepina D. Cuban representation at the Biennial of Graphic Arts and non-aligned cultural policy. *International Journal of Cultural Policy*. 2023. P. 1–13. URL: <https://doi.org/10.1080/10286632.2023.2177646> (дата звернення: 09.12.2025).

14. Communicative actions of the Indonesian government during the Covid-19 pandemic in online media / Irfan Fauzi et al. *International journal of social science*. 2023. Vol. 3, no. 3. P. 373–382.

URL: <https://doi.org/10.53625/ijss.v3i3.3061> (дата звернення: 08.12.2025).

15. Silva F. G. Colonization of the Lifeworld. *The Cambridge Habermas Lexicon*. 2019. P. 36–39. URL: <https://doi.org/10.1017/9781316771303.012> (дата звернення: 09.12.2025).

16. The aesthetic rationality of the popular expressive arts: Lifeworld communication among breast cancer survivors living with lymphedema / E. Quinlan et al. *Social Theory & Health*. 2014. Vol. 12, no. 3. P. 291–312.

URL: <https://doi.org/10.1057/sth.2014.9> (дата звернення: 09.12.2025).